

Κωνσταντίνου Π. Κωτσιοπούλου

Επίκουρου Καθηγητή Κοινωνιολογίας του Χριστιανισμού Α.Π.Θ.

Κοινωνιολογία του προσφυγικού ζητήματος.

Η περίπτωση του Μικρασιατικού Ελληνισμού

1. ΓΕΝΙΚΑ – ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

Το Ελληνικό προσφυγικό ζήτημα χρονολογείται ήδη από τους Βαλκανικούς Πολέμους (1912 – 1913). Μέσα σε 12 χρόνια από το τέλος του 1913, το μεγαλύτερο μέρος των Ελληνικών πληθυσμών που κατοικούσαν στην Τουρκία, Βουλγαρία και Ρωσία, αναγκάζεται να μεταναστεύσει στην Ελλάδα προκαλώντας μεγάλες οικονομικές και πολιτικές εξελίξεις.

Όπως είναι γνωστό, πρόσφυγες είχαν καταφύγει στην Ελλάδα και προ του 1912 όπως οι Κρήτες διαρκούσης της Επανάστασης του 1821 και της Κρητικής του 1866. Μεγάλο κύμα προσφύγων επίσης από την Ανατολική Ρωμυλία το 1906 καταφθάνει στην Ελλάδα, όπως και εκ της Ρουμανίας, αφού απελάθηκαν πολλοί Έλληνες λόγω του κουτσοβλαχικού ζητήματος που ξεσπά στη Μακεδονία.

Η σπουδαιότερη όμως μετακίνηση προσφύγων γίνεται μετά τη Μικρασιατική καταστροφή¹, που φτάνει το 1.500.000 ανθρώπους

¹ Για την Μικρασιατική καταστροφή και τις κοινωνικοπολιτικές παραμέτρους βλ. ενδεικτικά Κ. Σβολόπουλου, *Η Απόφαση για την επέκταση της Ελληνικής κυριαρχίας στη Μ. Ασία*, εκδ. Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Βενιζέλος», Αθήνα 2009. Μ. Mazower, *Η Ελλάδα και η οικονομική κρίση του Μεσοπολέμου*, Αθήνα 2002. Α. Ανδρέου, *Η εξωτερική πολιτική της Ελλάδας 1830 – 1933*, Αθήνα 1933. Τ. Κωστόπουλου, *Πόλεμος και εθνοκάθαρση 1912 – 1922*,

περίπου, αριθμός πολύ μεγάλος ιδιαίτερα αν αναλογισθεί κανείς ότι ο πληθυσμός της Ελλάδας έφθανε τότε τα 5.000.000 κατοίκους.

Η εθνικιστική πολιτική των Νεότουρκων, αναπτύσσει τη διαδικασία της αποθωμανοποίησης με αποτέλεσμα οι μουσουλμάνοι να απομονώνονται και να καθίστανται με βάση τη λογική αυτή, ο σημαντικότερος εχθρός για την εθνική και οικονομική ανεξαρτησία της Τουρκίας. Η βασική λοιπόν, αιτία, εμφανίσεως του προσφυγικού ζητήματος για τον Μικρασιατικό Ελληνισμό, υπήρξε το ιδεολογικό τρίπτυχο των Νεότουρκων από το 1913 και μετά: Εκδυτικισμός, Ισλαμισμός, Τουρκισμός. Ενώ μέχρι το 1912 ο Οθωμανισμός, ο πανισλαμισμός και ο Τουρκισμός καταλήγουν στην αρχή της «πολυεθνικής ομοσπονδίας», αλλά με κυρίαρχο στοιχείο την πιο

Αθήνα 2007. Μ. Lewellyn – Smith, *Το όραμα της Ιωνίας. Η Ελλάδα στη Μ. Ασία 1919 – 1922*, Αθήνα 2002. Γ. Γιαννουλόπουλου, *Η ευγενής μας τύφλωσις*, Αθήνα 1999. Β. Σολωμονίδου, «Βενιζέλος – Στεργιάδης, μύθος και πραγματικότητα», στο *Βενιζέλος: Κοινωνία, Οικονομία, Πολιτική στην εποχή του*, (επιμέλεια Θ. Βερέμης – Γ. Γουλιμής), Αθήνα 1989. Κ. Χατζηαντωνίου, *Μικρά Ασία. Ο απελευθερωτικός αγώνας 1919 – 1922*, Αθήνα 2004, Θ. Βερέμη, *Οι επεμβάσεις του Στρατού στην ελληνική πολιτική, 1916 – 1936*, Αθήνα 1977. Ν. Ψυρούκη, *Η Μικρασιατική καταστροφή*, Λευκωσία 2000, Μ. Smith, *Ionian Vision: Greece in Asia Minor 1919 – 1922*, London 1973, Α. Τογνβι, *The Western question in Greece and Turkey*, London 1922, Β. Παπούλια, *Από την Αυτοκρατορία στο Εθνικό Κράτος. Ιδεολογικές και κοινωνικές προϋποθέσεις της πολιτικής οργάνωσης των χωρών της Χερσονήσου του Αίμου*, εκδόσεις Βάνια, Θεσσαλονίκη 2003, σ.σ. 329 ε. Χ. Ψωμιάδη, *Η τελευταία φάση του Ανατολικού ζητήματος*, Αθήνα 2004. Αντ. Χαμουδόπουλου, *Ο Ελληνισμός και οι Νεότουρκοι*, Θεσσαλονίκη 1926. Vict. Salomonidis, *Greece in Asia Minor, the Greek Administration of the Vilayet of Aidin (1919 – 1922)*, London 1984, G. Horton, *Αναφορικά με την Τουρκία, προξενικά ντοκουμέντα των Η.Π.Α.*, Αθήνα 1992. Ε. Goldstein, *The First World War peace settlements, 1919 – 1925*, Pearson Education, Harlow 2002. Βλ. Αγτζίδη, *Ποντιακός Ελληνισμός. Από τη γενοκτονία και το Σταλινισμό στη περεστρόϊκα*, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1990.

ισχυρή ομάδα, από το 1913 ο Τουρκισμός επιβάλλεται σε βάρος του Οθωμανισμού και άρα σε βάρος των δικαιωμάτων των εθνοτήτων.

Ο κρατισμός των Νεότουρκων, εγκαινιάζει την πολιτική της «σωτηρίας του Κράτους», μέσα απ' την τουρκοποίηση και την επικράτηση του Ισλαμισμού², ενώ επιχειρείται ο εκμοντερνισμός με βάση τη φιλοσοφία του εκδυτικισμού. Από την πολιτική φιλοσοφία της Δύσης, δεν λαμβάνεται υπόψιν η δημοκρατική αρχή των δικαιωμάτων του ανθρώπου, αλλά η λογική του ισχυρού κράτους (Ντεβλέτ) και της δημιουργίας της εθνικής αστικής τάξης των τραπεζιτών, βιομηχάνων και εμπόρων, που θα δημιουργήσει την ανάπτυξη της εθνικής οικονομίας. Σύμφωνα μάλιστα με τον Γιουσούφ Ακτσουρά, βασικό θεωρητικό της πολιτικής των Νεοτούρκων «στο Οθωμανικό σουλτανάτο η τουρκική αστική τάξη, ήταν σχεδόν ανύπαρκτη. Οι Οθωμανοί μόνο σπαχήδες και υπάλληλοι ήταν. Όμως σήμερα το θεμέλιο των κρατών είναι η αστική τάξη· τα σύγχρονα κράτη ιδρύθηκαν στηριζόμενα στην εμπορική, βιομηχανική και τραπεζική αστική τάξη. Η εθνική τουρκική αφύπνιση εξαρτάται από τη γέννηση της τουρκικής αστικής τάξης»³.

Η πολιτική αυτή αντίληψη οδήγησε το 1914 στην ουσιαστική κατάργηση των μιλλέτ και άρα στον αποκλεισμό των μη μουσουλμάνων και ιδιαίτερα των Ελλήνων. Η κατάργηση των μιλλέτ εξουδετερώνει την εξουσία του Πατριαρχείου επί των Ελλήνων της Μ. Ασίας και καθιστά το Ελληνικό Κράτος κύριο και μοναδικό παράγοντα εθνικής εκπροσώπησης του Μικρασιατικού Ελληνισμού, αλλά

² Σια Αναγνωστοπούλου, *Μικρά Ασία 19^{ος} αιώνας – 1919. Οι Ελληνορθόδοξες κοινότητες. Από το Μιλλέτ των Ρωμιών στο Ελληνικό Έθνος*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1998, σ. 525.

³ ό.π. όπου και οι Τουρκικές πηγές.

ταυτοχρόνως και νομιμοποιητική αρχή άσκησης αλυτρωτικής πολιτικής.

2. ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ ΑΠΟΚΛΕΙΣΜΟΣ ΤΩΝ

ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Το Ελληνικό Κράτος αναγνωρίζεται ως νομιμοποιημένη αρχή των Ελλήνων της Μ. Ασίας το 1914, όταν διαπραγματεύεται με την Νεοτουρκική Κυβέρνηση τον αριθμό και τους όρους ανταλλαγής μουσουλμανικών πληθυσμών που κατοικούν στην Ελλάδα, με Έλληνες των παραλίων της Μ. Ασίας. Σύμφωνα με υπολογισμούς, η περιουσία που άφησαν οι Τούρκοι φεύγοντας, ανέρχονταν σε 12,5 δις. δραχμές ή σε 37 εκατομμύρια χρυσές λίρες Τουρκίας, η περιουσία των Ελλήνων προσφύγων υπολογίστηκε σε 100 δις. δραχμές ή 300 εκατομμύρια χρυσές λίρες Τουρκίας. Σύμφωνα με το άρθρο 14 της Σύμβασης περί ανταλλαγής οριζόταν ότι *«Οὗτος (ο δικαιούχος) δικαιούται κατ' αρχήν νά λάβει ἐν τῇ χώρα ἔνθα μεταναστεύει καί διά τὰ ποσά ἅτινα τῷ ὀφείλονται περιουσίαν ἴσης ἀξίας καί τῆς αὐτῆς φύσεως οἷα ἢ παρ' αὐτοῦ ἐγκαταλειφθεῖσα»*⁴. Ωστόσο όμως, για το θέμα της αποζημίωσης των Ελλήνων προσφύγων, δεν υπήρξε η πιστή εφαρμογή της Σύμβασης, διότι υποτιμήθηκε κατά πολύ η περιουσία τους.

Το Ελληνικό Κράτος με την επαναστατική Κυβέρνηση Πλαστήρα το 1923, προσπάθησε να βοηθήσει στην ένταξη και αποκατάσταση των προσφύγων, και με απόφασή της (3473/ 14 – 2 – 23) απαλλοτρίωσε όλα τα τσιφλίκια, ενώ περιήλθαν στο Κράτος και τα Βουλγάρικα αγροκτήματα με τη Συνθήκη του Νειγύ (1919) και με τη μετέπειτα συμφωνία Καφαντάρη – Μολοφ το 1924. Επίσης ο Βενιζέλος το 1917

⁴ Το κείμενο της Σύμβασης στο *Great Britain Parliamentary Papers, Turkey 1 (1923), Lausanne Conference on Near East Affairs, 1922 – 1923. Records of Proceedings and Draft Terms of Peace*, London 1923, σ. 817.

προέβη στην απαλλοτρίωση των μεγάλων δημοσίων, ιδιωτικών και εκκλησιαστικών κτημάτων, τα οποία μοιράστηκαν στους αγρότες⁵.

Η παρουσία μεγάλου αριθμού προσφυγικού πληθυσμού στις Ελληνικές περιοχές, ιδιαιτέρως στις ευαίσθητες εθνικά βόρειες εσχατιές, μετέτρεψαν την Ελλάδα σε ένα εθνικά ομοιογενές Κράτος. Το ελληνικό στοιχείο ανήλθε στον πληθυσμό της ελληνικής Μακεδονίας από 42% σε 88% το 1926 και στον πληθυσμό της Δ. Θράκης, από 17% σε 62,1% το 1924. Η βουλγαρική μειονότητα στην Ελλάδα περιορίστηκε σε 80.000⁶. Όπως μάλιστα θα σημειώσει ο Arnold Toynbee, υπήρξε μεγάλο επίτευγμα η αποκατάσταση των Ελλήνων προσφύγων από τη Μ. Ασία και την Ανατολική Θράκη και αποδείχθηκε το πιο περίτεχνο από όλα τα επιτεύγματα του Ελληνικού λαού από το 1821, για να καταλήξει ότι ο Ελληνικός λαός είναι πραγματικός ήρωας, ενώ άξιες θαυμασμού στην ιστορία της ανθρωπότητας, υπήρξαν η καρτερία και η προσαρμοστικότητα των προσφύγων⁷.

Στον πολιτικό και κοινωνικό λόγο του Μεσοπολέμου, η αποκατάσταση των προσφύγων ιδιαιτέρως στις αγροτικές περιοχές αποτελεί το στήριγμα: 1. της εθνικής ομοιογένειας, 2. της κρατικής τάξης και 3. της αστικής ιδεολογίας.

Ο αγρότης πρόσφυγας, αλλά και η αγροτική τάξη εν γένει, αποτελεί στήριγμα της κρατικής τάξης, αφού κατά τον Ι. Μεταξά και τον

⁵ Θ. Μαλαΐδη, «Οι Μικρασιάτες πρόσφυγες στην αγροτική κοινωνία της Ελλαδικής Θράκης και η πολιτική αποκατάστασης του Ελ. Βενιζέλου μετά το 1922», Πρακτικά Συνεδρίου, *Η Ελληνική Αγροτική κοινωνία και οικονομία κατά τη Βενιζελική περίοδο* (επιμέλεια Δ. Παναγιωτόπουλος – Δ. Σωτηρόπουλος), Εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ. 322.

⁶ Α. Toynbee, *Οι Έλληνες και οι κληρονομίες τους*, εκδόσεις Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002, σ. 309.

⁷ ό.π., σ. 317.

πολιτικό λόγο της εθνοσοσιαλιστικής ιδεολογίας και του δικτατορικού καθεστώτος, οι αγρότες επιτελούν σπουδαίο εθνικό, στρατιωτικό, οικονομικό και ηθικό ρόλο, διότι στηρίζουν με νέο αίμα την εθνική ζωή και ο τρόπος ζωής τους απέχει από τους κινδύνους της διαφθοράς, της αθέμιτης συναλλαγής και του προκλητικού και επιδεικτικού υλιστικού τρόπου βίου, που πολλές φορές παρατηρείται στις πόλεις. Για τον λόγο αυτό, θα κληθούν να μεταδώσουν στην ύπαιθρο τις αρχές της 4^{ης} Αυγούστου. Εντέλλονται μάλιστα «*ὅπως καταβληθῇ ἔντονος προσπάθεια ἐκ μέρους ὄλων σας ὅπως ὁ ἑλληνικός Λαός καί ἰδίᾳ ὁ ἀγροτικός κόσμος κατανοήσουν ὅτι ἡ καλλιέργεια τῆς γῆς εἶναι σήμερον ἐθνικόν καθήκον ὅμοιον πρὸς τό καθήκον τοῦ στατεύεσθαι*»⁸.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος στον δικό του πολιτικό λόγο, συνδέει την αποκατάσταση των προσφύγων, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '20 με τη δημιουργία του «μικροϊδιοκτήτη αγρότη», προσπαθώντας έτσι να υπηρετήσει την κοινωνική δικαιοσύνη, την εθνική ομοιογένεια, αλλά και την διαφύλαξη της αγροτικής ή καπιταλιστικής ατομικής ιδιοκτησίας σαν κεντρική ιδεολογία του αστικού λόγου του Μεσοπολέμου. Θα προσπαθήσει μάλιστα, να μείνει αυστηρός έναντι των κομμουνιστικών και σοσιαλιστικών ιδεών λέγοντας: «*Πάσα ἀπόπειρα διαταράξεως ἢ βιαίας ἀνατροπῆς τοῦ ἀστικοῦ καθεστώτος, τοῦ ὁποίου στερεὰ θεμέλια εἶνε ἡ Πατρίς, ἡ οἰκογένεια, ἡ ἰδιοκτησία, θὰ εὐρη ἀντιμέτωπον τὴν πυγμὴ τοῦ Κράτους... Εἴμεθα ἀποφασισμένοι... ὅπως καταστῆ δυνατὴ ἡ ἀποτελεσματικὴ κοινωνικὴ ἄμυνα κατὰ τῶν ἀπροκάλυπτων ἀνατρεπτικῶν ἐνεργειῶν τῶν ἐχθρῶν τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος*»⁹. Αλλού πάλι, θα τονίσει ότι «*ἔχομεν καθήκον, ὄχι μόνο*

⁸ I. Μεταξά, *Λόγοι και Σκέψεις 1936 – 1941*, τ. Α' σ.σ. 188,246,305 – 306, 427-428, και τ. Β' σ.σ. 39, 132, 138 – 139, 231 – 232.

⁹ Ε. Βενιζέλου, *Τα κείμενα*, τ. Δ', εκδόσεις Λέσχη Φιλελευθέρων, Αθήνα 1982, σ.σ. 467 – 468.

τούς ομογενείς καλλιεργητάς τῆς γῆς νά ἀποκαταστήσωμεν εἰς ἰδιοκτητήτας καί τούς πολυάριθμους ἄλλογενεῖς»¹⁰.

Μόλις εἶναι ἀνάγκη νὰ τονίσουμε τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐπιτυχὴς ὅσο καὶ θαυμαστὴ προσπάθεια ἐνταξῆς τῶν προσφύγων στὴν Ἑλληνικὴ κοινωνία, προκάλεσε τὸν θαυμασμό καὶ τοῦ Προέδρου τῆς Επιτροπῆς Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων Henry Morgenthau, ὁ ὁποῖος κάνει λόγο γιὰ εθνικὸ ἔπος τῶν σύγχρονων Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι ἐπιτέλεσαν «έναν σύγχρονο Ἡράκλειο Ἄθλο, γιὰ τὸν ὁποῖο κάθε φυλὴ ἢ ἔθνος θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ υπερήφανο»¹¹. Οἱ δηλώσεις αὐτές πῶς πιστοποιοῦν τὴν κοινὴ εθνικὴ προσπάθεια καὶ υπέρβαση διόλου δὲν ἀκυρώνουν τὸν ἡρωικὸ ἀγῶνα τῶν προσφύγων, γιὰ τοὺς ὁποῖους θὰ γράψει ὅτι «τὰ νέα επαγγέλματα πῶς εἰσήγαγαν καὶ ἡ ἐνεργητικότητα μετὰ τὴν ὁποῖα μπόλιασαν ολόκληρο τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος δυνάμωσαν τὴν οικονομικὴ δομὴ τοῦ Κράτους καὶ ἀναζωογόνησαν πολλοὺς παραγωγικοὺς τομείς»¹².

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι οἱ μεταναστευτικὲς ροὲς διευκολύνουν τὸν κοινωνικὸ ἀποκλεισμό. Ὅπως μάλιστα υποστηρίζει ὁ Max Weber «ἀποκλεισμός ἀπὸ τὴ δύναμη, τὶς πηγές καὶ τὴν τυπικὴ δυνατότητα παραγωγῆς ἀγαθῶν (ἢ υπηρεσιῶν), ὥστε νὰ εξασφαλίζει μιὰ θέση τὸ ἄτομο στὴν κοινωνία του, γιὰ νὰ μπορεῖ νὰ αἰσθανθεῖ ὅτι εἶναι ἰσότιμο μέλος με ἐσωτερικὲς ικανοποιήσεις», δείχνει τὸ εὖρος τῶν ἀποστερήσεων πῶς βιώνει τὸ ἄτομο ὅταν βρίσκεται σὲ κατάσταση κοινωνικοῦ ἀποκλεισμοῦ¹³. Σύμφωνα μετὰ τὴν κοινωνιολογικὴ ἀνάλυση,

¹⁰ ὁ.π., τ. Α', σ.σ. 576, 586 – 587.

¹¹ H. Morgenthau, *Ἡ Ἀποστολή μου στὴν Ἀθήνα*, ἐκδόσεις Τροχαλία, 1994, σ.1.

¹² ὁ.π., σ.σ. 346 - 349 καὶ 355 – 356.

¹³ Max Weber, *Economy and Society*, σ. 341 καὶ Κ. Κασιμάτη, «Πόντιοι στὴν Ἑλλάδα καὶ κοινωνικὸς ἀποκλεισμός» στὸ συλλογικὸ τόμο *Κοινωνικὸς ἀποκλεισμός. Ἡ ἑλληνικὴ ἐμπειρία* (ἐπιμέλεια Κούλα Κασιμάτη), ἐκδόσεις Gutenberg.

οι ιδιαίτεροι μηχανισμοί της κοινωνίας ενσωματώνοντας τις διαφορές που χαρακτηρίζουν τους κοινωνικά αποκλεισμένους αναπαράγουν τον κοινωνικό διαχωρισμό τους και επιτρέπουν να αναφέρονται με ιδιαίτερους όρους σε αυτούς. Είναι γνωστοί στην περίπτωση που αναλύουμε, οι ιδιαίτεροι χαρακτηρισμοί με τους οποίους οι ντόπιοι αρχικά υποδέχονταν τους ταλαιπωρημένους πρόσφυγες εκ της Μ. Ασίας (ογλούδες, αούτηδες, παστρικές, τουρκόσποροι)¹⁴.

Στην περίπτωση των Ελλήνων προσφύγων, ο αποκλεισμός αρχικά, δεν ήταν στο οικογενειακό ή στο στενά τοπικό επίπεδο αλλά στην ευρύτερη κοινότητα στην οποία ζούσε, δρούσε και εκφραζόταν. Αυτό συνέβαινε διότι ήταν εκτεθειμένοι σε δυο κοινότητες, την προσφυγική κοινότητα των Μικρασιατών και την ευρύτερη της χώρας υποδοχής που ήταν η φτωχή Ελλάδα.

Οι διαφορές δεν ήταν βέβαια εθνικές, γλωσσικές ή θρησκευτικές (που θα έκαναν τα πράγματα δυσκολότερα) αλλά εθιμικές και δευτερεύουσες αξιακές και πολιτισμικές. Το πρόβλημα εστιαζόταν μάλλον στις οικονομικές διαφορές (διεκδίκηση από τους ντόπιους των γαιών που δίνονταν στους πρόσφυγες), αποτέλεσμα και της γενικότερης οικονομικής δυσπραγίας της Ελλάδας, αλλά και στις πολιτικές προτιμήσεις, μέχρι το 1930 κυρίως, των προσφύγων που στρέφονταν περισσότερο προς τον Βενιζελικό χώρο, προκαλώντας τις αντιδράσεις των αντιβενιζελικών και φιλοβασιλικών δυνάμεων. Και

¹⁴ Γ. Μαυρογορδάτου, «Ο διχασμός ως κρίση εθνικής ολοκλήρωσης», στο συλλογικό τόμο *Ελληνισμός – Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της Νεοελληνικής Κοινωνίας*, εκδόσεις Εστίας, Αθήνα 1983, σ. 75.

όλα αυτά, σε μια εποχή που επέτρεπε τα οξυμένα πολιτικά πάθη και τις έντονες πολιτικές αντιπαραθέσεις¹⁵.

Με τα δεδομένα αυτά μπορούμε να αντιληφθούμε τις διαδικασίες και τους μηχανισμούς που δημιούργησαν ένα κλίμα καχυποψίας και αποκλεισμού, πολύ περισσότερο μάλιστα όταν το γεγονός αυτό δεν μπορεί να αποδοθεί σε προσωπικές αποτυχίες ή στην ανικανότητα των προσφύγων (το αντίθετο μάλιστα), αλλά κυρίως στις κοινωνικές διαρθρώσεις και καταστάσεις, στις συγκυρίες και στις πολιτικές συνθήκες της εποχής που δυσκόλευαν τις δυνατότητες συμμετοχής στο κοινωνικό γίγνεσθαι.

Όπως βέβαια τονίσθηκε πρωτύτερα, το ελληνικό Κράτος προσπάθησε να ενσωματώσει τους προσφυγικούς πληθυσμούς, και για το λόγο αυτό η ενέργεια απαλλοτρίωσης και απόδοσης γης ακόμη και με τη δημιουργία Αγροτικών Συνεταιρισμών, συνέβαλε στην ισχυροποίηση του Ελληνικού στοιχείου στις βόρειες επαρχίες του ελληνικού Κράτους¹⁶. Η απόδοση γης, θεωρήθηκε προσπάθεια ομογενοποίησης της εθνικής ταυτότητας¹⁷. Ενδιαφέρον επεδείχθη

¹⁵ Βλ. ενδεικτικά Θ. Διαμαντόπουλου, *Ο Βενιζελισμός. Ο Βενιζελισμός της ανόρθωσης*, εκδόσεις Σάκκουλα, Γ. Αναστασιάδη και Ε. Πρόντζα, *Η μεγάλη ιστορία του 20^{ου} αιώνα*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002.

¹⁶ Για τους Συνεταιρισμούς που συνέβαλαν αποφασιστικά στην αντιμετώπιση της τοκογλυφίας και στην ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου των μικροκαλλιεργητών, βλ. Β. Πατρώνη και Κ. Μαυρέα, «Ιδεολογικές και πολιτικές προσεγγίσεις των Αγροτικών Συνεταιρισμών στην περίοδο του Μεσοπολέμου», στον τόμο Πρακτικών Συνεδρίου, *Η ελληνική αγροτική κοινωνία και η οικονομία κατά τη βενιζελική περίοδο*, εκδόσεις Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2007, σ.σ. 190 – 210.

¹⁷ Γ. Κρητικού, «Αγροτική εγκατάσταση προσφύγων και “σταθερότητα” στον ελληνικό χώρο (1923 – 1930)». Στον τόμο πρακτικών, ο.π., σ. 298. Για τις συνέπειες των προσφυγικών εγκαταστάσεων στην ελληνική κοινωνία βλ. ενδεικτικά Ε. Πελαγίδη, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στην Δυτική Μακεδονία* (διδ. Διατριβή), Θεσσαλονίκη 1993 – 1994. Γ. Λαμψίδη, *Οι πρόσφυγες του 1922. Εξήντα χρόνια συμβολή στην οικονομική ανάπτυξη του τόπου*, Αθήνα 1982. *Ch.*

επίσης και για την αποτροπή προλεταριοποίησης των προσφυγικών πληθυσμών. Έτσι δόθηκε το δικαίωμα πολιτικής ψήφου, γεγονός που λειτούργησε κατευναστικά, εφόσον η άμεση ένταξή τους στο εκλογικό σώμα λειτούργησε ως βαλβίδα πολιτικής εκτόνωσης. Η νομοθετική αυστηρότητα του Βενιζέλου και τα κατασταλτικά μέτρα (Ιδιώνυμο) αντιμετώπισης της πιθανής ανατρεπτικής συμπεριφοράς του εργατικού δυναμικού, θεωρήθηκαν από την τότε πολιτική ηγεσία, αποφασιστικής σημασίας για τη συνέχεια και συντήρηση των πλειοψηφούντων Κομμάτων στη Βουλή, ενώ η απόκτηση κλήρων γης θεωρήθηκε ότι επέφερε την αποστροφή των νέων ιδιοκτητών προς την κομμουνιστική ιδεολογία¹⁸, πολύ περισσότερο αφού η κατοχή αγροτικού κλήρου δημιούργησε τη δέσμευση για μια ελεύθερη αγορά και τη δυνατότητα ατομικής προόδου και κοινωνικής ανέλιξης. Έτσι υποστηρίχθηκε ότι η θεμελίωση με τον τρόπο αυτό του αστικού εκσυγχρονισμού κατέστησε τις σοσιαλιστικές ιδεολογίες, μη ελκυστικές¹⁹.

Τέλος τα ρεύματα μετανάστευσης στο εξωτερικό «θα εκτονώσουν την όποια κοινωνική και οικονομική δυσαρέσκεια στο εξωτερικό και θα διαρρήξουν τους δεσμούς των αγροτών με τη γη που καλλιεργούσαν και ζούσαν, εμποδίζοντας την προλεταριοποίησή

Eddy, Greece and the Greek refugees, London 1931. Μ. Βεργέτη, Από τον Πόντο στην Ελλάδα. Διαδικασίες διαμόρφωσης μίας εθνοτοπικής ταυτότητας, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 2000.

¹⁸ Γ. Κρητικού, ό.π., σ. 299. Κ. Legg, *Politics in Modern Greece*, California 1969, σ.σ. 35 – 36.

¹⁹ ό.π., σ.301.

τους». Είναι φανερό ότι στην περίπτωση αυτή έχουμε βελτίωση της κοινωνικής θέσης και ένταξη στον αστικό τρόπο βίου.

3. Η ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Είναι αλήθεια το γεγονός ότι οι όποιες τριβές και εντάσεις μεταξύ του εγκατεστημένου πληθυσμού και των νεοφερμένων, οι τάσεις απομόνωσης από τους ρυθμούς της κοινωνικής ζωής του τόπου, υπήρξαν παροδικές και γρήγορα ξεπεράστηκαν. Σ' αυτό συνετέλεσαν «διάφοροι παράγοντες, κυριότεροι απ' τους οποίους ήταν η αποκατάσταση των προσφύγων ως μη αμφισβητήσιμη πολιτική, η ρευστότητα της κοινωνίας με την έντονη, ιδιαίτερα μετά το 1950, γεωγραφική κινητικότητα του πληθυσμού και τον ταχύτατο εξαστισμό της κοινωνίας και τέλος αλλά εξίσου σημαντικό, ο σταθερός προσανατολισμός προς μια ανοδική κοινωνική κινητικότητα ως βασικής οικογενειακής και ατομικής στρατηγικής²⁰.

Η προσφυγική διαφοροποίηση της ιδιαίτερης πολιτιστικής ταυτότητας παραμένει μια εσωτερική ελληνική διαφοροποίηση. Το γεγονός αυτό οδηγεί στον εμπλουτισμό της Ελλαδοκεντρικής ταυτότητας, όπως άλλωστε στην κοινωνική και οικονομική ενδυνάμωση της χώρας υποδοχής, με απώτερες συνέπειες τη διαμόρφωση μια περισσότερο ευέλικτης, πλουραλιστικής, δημοκρατικής και διαλεκτικής συλλογικής ταυτότητας του ελληνισμού.

Η συλλογική ταυτότητα ή αλλιώς η εθνοτοπική ταυτότητα των προσφύγων του Μικρασιατικού Ελληνισμού, είναι υπό συνεχή ανάπτυξη και εξέλιξη στον ελλαδικό χώρο υποδοχής. Δεν υπάρχει στασιμότητα, ούτε λογική περίκλειστης εσωστρέφειας που ορθώνει τείχη και λογικές γκετοποίησης. Η «μεταβολή και μετεξέλιξη της

²⁰ Δ. Τσαούση, (προλογικό σημείωμα στη μελέτη της Μ. Βεργέτη, ό.π.) «Η εθνοτοπική ταυτότητα ως αναλυτική κατηγορία και ως κοινωνική πραγματικότητα», σ. 16.

συλλογικής ταυτότητας ενός κοινωνικού συνόλου προκαλεί με τη σειρά της μεταβολές στη συλλογική ταυτότητα του περιβάλλοντος κόσμου και συνακόλουθα στην πρόσληψη της κοινωνικής πραγματικότητας υπό νέους όρους»²¹. Στην περίπτωση των Μικρασιατών προσφύγων, αυτό συνέβη κατά κόρον λαμβανομένου υπόψιν και του γεγονότος ότι ο τόπος καταγωγής, έστω και ως μνήμη, κατέχει κεντρική θέση στη διαμόρφωση της συλλογικής τους ταυτότητας²². Η εθνοτοπική ταυτότητα μπορεί να οριστεί λοιπόν, ως η ταυτότητα της κοινωνικής ομάδας, μέλους ευρύτερου έθνους, που μεταναστεύει μαζικά απ' τον τόπο καταγωγής του, χωρίς δυνατότητα μαζικής επιστροφής σ' αυτόν. Η ταυτότητα δεν είναι εθνική ή εθνοτική γιατί η ομάδα αποτελεί τμήμα ευρύτερου έθνους και δεν είναι απλά τοπική γιατί έχει χαθεί ο γεωγραφικός χώρος αναφοράς²³.

Μπορούμε να διακρίνουμε τρεις τάξεις στους πρόσφυγες των αστικών κέντρων: 1. Οι πετυχημένοι έμποροι, βιοτέχνες και τραπεζίτες, οι οποίοι κατάφεραν να μεταφέρουν κατά την έξοδο, τμήμα της κινητής περιουσίας τους 2. Η πολυπληθέστερη κατηγορία των μικρομεσαίων αυτοδημιούργητων στους οποίους εντάσσονται και οι φτωχοί που ξεπερνούν την ανέχεια οριακά και 3. πιο περιορισμένη από την προηγούμενη αλλά πολυπληθέστερη από την πρώτη, οι πρόσφυγες εκείνοι που ενώ κατείχαν υψηλή κοινωνική και οικονομική θέση στη Μ. Ασία, δεν μπόρεσαν να πετύχουν κάτι αντίστοιχο στη νέα τους πατρίδα ευρισκόμενοι σε δυσχερή θέση. Στην κατηγορία αυτή

²¹ Ο.π., σ.17.

²² Είναι χαρακτηριστικές, εν προκειμένω, οι αναλύσεις της κοινωνικής ανθρωπολόγου Renée Hirschon, *Κληρονόμοι της Μικρασιατικής καταστροφής. Η κοινωνική ζωή των Μικρασιατών προσφύγων στον Πειραιά*, εκδόσεις ΜΙΕΤ, Αθήνα 2006, σ. 89 ε.

²³ Μ. Βεργέτη, ο.π., σ. 57.

ανήκουν και οι βιοπαλαιστές, οι λαϊκοί άνθρωποι του καθημερινού μόχθου που βρίσκονται στα όρια της φτώχειας²⁴.

Αυτό που πρέπει να τονισθεί εδώ, είναι ότι και στις τρεις κατηγορίες προσφύγων είναι ιδιαίτερα ανεπτυγμένοι οι κοινοτικοί μηχανισμοί ταύτισης και ενσωμάτωσης στο ελληνικό εθνικό σύνολο της νέας κρατικής πραγματικότητας. Τεράστιο διαμεσολαβητικό ρόλο αναπτύσσει η Ορθόδοξη πίστη, η οποία με τους δυνατούς συμβολισμούς της και τη δύναμη της βιωματικής εμπειρίας βοηθά στην ομοιογενή ένταξη στην ελλαδική πραγματικότητα.

Αυτή μάλιστα η Ορθόδοξη πίστη, σύμφωνα με έρευνες της κοινωνικής ανθρωπολογίας, υπήρξε αδιάσειστο στοιχείο ελληνικότητας του προσφυγικού ελληνισμού της Μ. Ασίας, εφόσον ο Ελληνισμός αποτελεί μόνιμη κατηγορία υπάρξεως του Ορθόδοξου Χριστιανικού πνεύματος. Πολλοί άλλωστε Μικρασιάτες, μετά την εγκατάστασή τους στον ελλαδικό χώρο, τόνιζαν ιδιαίτερα την ανάγκη

²⁴ Στην πόλη της Θεσσαλονίκης, έχει επισημανθεί επίσης, με βάση τα χαρακτηριστικά της αστικής γεωγραφίας ότι οι πρόσφυγες μεταφέρουν την κοινωνική τους διαστρωμάτωση. Τονίζεται μάλιστα, ότι στους πρώτους χρόνους εγκατάστασης, οι συνοικισμοί των προσφύγων θεωρούνται «γκέτο» αφού επιλέγονται οι τόποι κατοικίας με βάση την κοινωνική τους θέση. Έτσι οι αστικές προσφυγικές ομάδες, επιλέγουν το κέντρο της πόλης και οι μεγαλοαστικές τη συνοικία των Εξοχών. Ευαγ. Χεκίμογλου, *Θεσσαλονίκη, Τουρκοκρατία και Μεσοπόλεμος. Κείμενα για την Ιστορία και την τοπογραφία της πόλης*, εκδόσεις Έκφραση 1996, σ. 374. Ο Κ. Φωτιάδης θα αναφέρει τον Γ. Ιωάννου για να επιβεβαιώσει τα παραπάνω, ενώ θα υπογραμμίσει τη φράση του Ιωάννου «Παρόλη τη σκλαβιά οι ταξικές αποστάσεις κρατιόντουσαν πολύ περισσότερο ανάμεσα στους αλύτρωτους». Κ. Φωτιάδη, «Οι πρόσφυγες της Θεσσαλονίκης» στο Απ. Βακαλόπουλου, *Ιστορία της Θεσσαλονίκης 316 π.Χ. – 1983*, εκδόσεις Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 422.

προστασίας των Ορθοδόξων παραδόσεων και την τήρηση στον καθημερινό βίο του Χριστιανικού ήθους²⁵.

Η Ορθόδοξη πολιτιστική βάση τους, λειτούργησε και ως στήριγμα στις πάμπολλες δυσκολίες της νέας τους ζωής. Είχαν πάντα την πεποίθηση ότι αποτελούσαν μια ξεχωριστή ταυτότητα, απόρροια της ιδιαίτερης θέσης τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, όπου σύμφωνα με το διοικητικό σύστημα των Μιλλέτ, το βάρος δινόταν στη θρησκευτική και πολιτιστική διαφοροποίηση. *«Η διαδικασία ανασύνθεσης αυτού του τρόπου ζωής επιτεύχθηκε μέσω της συνειδητής επίκλησης του παρελθόντος, η οποία ήταν επίσης πολιτισμικά καταξιωμένη και θεσμοποιημένη, καθώς και χάρη στην απόλυτη βεβαιότητα για την αξία του δικού τους τρόπου ζωής»²⁶.*

Οι τρεις κύριες συνιστώσες του κοινωνικού κόσμου τους: η κοινωνικο-οικονομική, η πολιτιστική και η θεσμική συμπλέκονταν και αναπτύσσονταν εντός του έντονου κοινοτικού πνεύματος που καλλιεργούσαν και επέκτειναν. Τόσο ως μονάδες (ως πρόσωπα), ως ομάδες και ως σημαίνουσες διαπροσωπικές και διακοινωνικές

²⁵ R. Hirschon, ό.π., σ. 408, θα τονίσει μάλιστα ότι «οικονομικά και δημογραφικά στοιχεία και τρόποι συμπεριφοράς μπορεί να μεταβάλλονται, αλλά οι πολιτισμικές αξίες και νοοτροπίες αντιστέκονται περισσότερο. Ο εκσυγχρονισμός της ζωής μπορεί να επέλθει σε μια διάσταση της ζωής χωρίς να επηρεάσει άλλες». Το κοινωνικό αυτό πολιτιστικό γεγονός που τονίζει η R. Hirschon, ονομάζεται σύμφωνα με τον S. Eisenstadt «πολλαπλή νεωτερικότητα». Σύμφωνα με το θεωρητικό αυτό σχήμα, θα λέγαμε ότι τόσο στους Μικρασιάτες, όσο όμως και σε κάθε παραδοσιακή κοινωνία, παρατηρείται προσπάθεια οικειοποίησης και ερμηνείας της νεωτερικότητας με τους δικούς της όρους που δεν αναιρεί τα ιδιαίτερα τοπικά και κοινοτικά, πολιτιστικά ήθη. Περισσότερα για την «πολλαπλή νεωτερικότητα», βλ. Shmuel Eisenstadt, «Η πολιτισμική διάσταση της νεωτερικότητας» στο συλλογικό τόμο, *Οι πολιτισμοί* (επιμέλεια Μ. Μαραγκουδάκη), εκδόσεις Κυρομάνος, Θεσσαλονίκη 2005, σ.σ. 95 – 122.

²⁶ R. Hirschon, ό.π., σ.σ. 428 – 429.

σχέσεις²⁷, διακρίνονταν για την έντονη κινητικότητα τους και την θετική κοινωνική διαφοροποίηση²⁸.

Όπως χαρακτηριστικά μάλιστα γράφει η κοινωνική ανθρωπολόγος Renée Hirschon «μπροστά στις φοβερές υλικές απώλειες και στερήσεις, οι άορατες και άυλες πλευρές του πολιτισμού τους, αποτελούσαν ένα ακλόνητο στήριγμα. Μένοντας προσηλωμένοι στις παραδόσεις τους και επιλέγοντας να δημιουργήσουν και πάλι τα οικεία σχήματα, διατηρώντας το δεσμό με το παρελθόν τους μέσω του προφορικού λόγου και των αφηγήσεων, βρήκαν τον τρόπο να αποφύγουν την προσωπική αλλοτρίωση και την κοινωνική αποσύνθεση, στην οποία θα μπορούσαν να έχουν ευκολότατα βυθιστεί ατομικά και ομαδικά»²⁹.

Θα εντυπωσιασθεί η ίδια από τις ισχυρές δομές της κοινοτικής αλληλεγγύης και αλληλεξάρτησης καθώς και από το έντονο αίσθημα φιλανθρωπίας και αποδοχής της αδυναμίας και στέρησης στη ζωή των συνανθρώπων τους, γεγονός που το αποδίδει στην Ορθόδοξη ανθρωπολογία και κοινωνική διδασκαλία. Κατά τη γνώμη της, λόγω της Ορθόδοξης πίστης, δεν αναδύονται αισθήματα προσωπικής ενοχής και ανεπάρκειας για την κατάσταση αδυναμίας στην οποία βρίσκονταν οι Μικρασιάτες πρόσφυγες, «αντίθετα με ότι συμβαίνει σε Δυτικές κοινωνίες με προτεσταντική κληρονομιά, όπου κάθε άνθρωπος είναι προσωπικά υπεύθυνος για τη σωτηρία του. Επίσης οι ηθικές κρίσεις

²⁷ Για τους κοινωνικούς αυτούς όρους βλ. Αντ. Γεωργούλα, *πολιτικές της κοινωνικής θεωρίας*, τ. Α', εκδόσεις Gutenberg, Αθήνα 2006, σ.σ. 24 – 25.

²⁸ Για την έννοια της «θετικής κοινωνικής διαφοροποίησης» βλ. Θ. Δραγώνα, «Όταν η εθνική ταυτότητα απειλείται: ψυχολογικές στρατηγικές αντιμετώπισης» στον τόμο, *Τι είναι η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*, (επιμέλεια) Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα, Αθήνα 1997, σ. 83.

²⁹ R. Hirschon, *ό.π.*, σ. 429.

δεν εκφέρονται απόλυτα αλλά υπό όρους, λαμβάνοντας υπόψη το σύνολο των συνθηκών»³⁰.

Ολοκληρώνοντας, οφείλουμε να τονίσουμε ότι το γεγονός της γενοκτονίας του Ελληνορθόδοξου πληθυσμού της Μ. Ασίας, σύμφωνα με το άρθρο 2 της Σύμβασης για τη γενοκτονία του 1948³¹, η θαυμαστή υπέρβαση των δυσκολιών στο νέο περιβάλλον που επέδειξαν οι πρόσφυγες, ο αγώνας, η επιμονή, το αίσθημα της ελπίδας και η ανάγκη για επιβίωση και πρόοδο, αποτελούν κατά τη γνώμη μου, παγκόσμιο παράδειγμα αυτοθυσίας ενός λαού, ο οποίος πέτυχε εξαιτίας και της ενεργοποίησης των πνευματικών αποθεμάτων του, όχι απλώς την προσαρμογή του και την ένταξή του στον νέο κοινωνικό χώρο, αλλά την πρόοδο και την διάκρισή του. Πρόκειται για το καλύτερο παράδειγμα αγώνα και αγωνίας, θέλησης και αυταπάρνησης στους δύσκολους καιρούς της σύγχρονης Παγκοσμιοποιημένης κοινωνίας, τους καιρούς της ανθρωπιστικής και οικονομικής κρίσης.

³⁰ Ο.π., σ.417.

³¹ Περισσότερα βλ. Ν. Ζάϊκου, «Το προσφυγικό ζήτημα στην Ελλάδα. Η διεθνής δικαϊκή προοπτική» στον συλλογικό τόμο, *Οι πρόσφυγες στη Μακεδονία, Από την τραγωδία στην εποποιΐα*, (επιμέλεια Ι. Κολιοπούλου), εκδόσεις Μίλητος 2011. Γ. Τενεκίδη, «Πληθυσμιακές παράμετροι του Μικρασιατικού Ελληνισμού. Νέα στοιχεία από έρευνες του Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών», Πρακτικά Ακαδημίας Αθηνών 63 (1988) 57,72,73.